

УДК 355.426

С.О. Вовк, канд. істор. наук, доцент

*Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, Луганська обл., Україна, 91011
E-mail: vovk_sa_79@mail.ru*

ФОРМИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ

Досліджуються форми громадянської війни. З'ясовуються спільні риси та відмінності форм громадянської війни, аналізується їх співвідношення між собою під час розгортання збройної боротьби між протиборчими сторонами за політичну владу.

Ключові слова: *громадянська війна, партизанська війна (боротьба), збройне повстання, широкомасштабна громадянська війна.*

В сучасному світі громадянські війни набувають нові соціально-політичні та воєнні характеристики. В багатьох випадках внутрішні війни ведуться на основі останніх досягнень воєнної думки, з використанням самих різноманітних видів воєнної стратегії, бойової техніки та зброї. В залежності від взаємодії окреслених вище факторів громадянська війна набуває різних форм, кожна з яких має свої специфічні характеристики збройної боротьби за політичну владу. В залежності від форми, якої набуває внутрішня війна, можна і виокремити особливості кожної конкретної війни, і з'ясувати спільне з іншими.

З огляду на вище сказане, за думкою автора, існує потреба у вивченні форм громадянської війни. Необхідно з'ясувати спільні риси та відмінності форм, проаналізувати співвідношення останніх між собою під час розгортання збройної боротьби між протиборчими сторонами за політичну владу. Поставлена автором проблема може бути вирішена зі урахуванням ступені її розробленості попередниками.

К. Маркс і Ф. Енгельс [1] в якості форми громадянської війни виокремлювали партизанську боротьбу та збройне повстання. В. Ленін в своїх роботах також розглядав партизанську боротьбу та збройне повстання як форми збройної внутрішньої боротьби [2, с. 205], [3, с. 2].

Радянські вчені У. Алієв [4, с. 38-39], С. Рибкін [5], В. Серебрянніков [6] також виокремлюють в якості форм громадянської війни збройне повстання та партизанську боротьбу, а професор М. Хмара додає до окресленої класифікації третю форму – розгорнута громадянська війна [7]. Г. Демин, погоджуючись зі своїми попередниками стосовно двох перших форм, третю форму називає широкомасштабною громадянською війною [8]. За думкою вченого не можна ототожнювати термін «громадянська війна» та «широкомасштабна громадянська війна» [8, с. 99].

Сучасна епоха накладає свій відбиток на форми громадянської війни, а особливо на їх співвідношення. За думкою автора, необхідно врахувати останні тенденції ведення внутрішніх війн, і доцільно бути, спираючись на дослідження попередників, виокремити такі форми: партизанська боротьба (війна), збройне повстання, широкомасштабна громадянська війна.

Наявність однакових загальних причин партизанської війни, збройного повстання та широкомасштабної громадської війни, а також цілей, що стоять перед їх учасниками, дозволяє виокремити їхні спільності. Так, всі форми внутрішньої війни мають наступні спільні риси:

1. Партизанська боротьба, збройне повстання та широкомасштабна громадянська війна є формами революційного, збройного насильства.

2. Форми громадянської війни виникають в тих умовах, коли революційні сили не мають можливості мирними засобами добитися реалізації своїх інтересів та цілей.

3. Застосування воєнної сили (організованих людських угруповань, воєнної зброї та техніки) проти супротивника для досягнення політичних цілей та завдань.

4. Всі форми громадянської війни є складними формами протиборства, вони припускають готовність верств до збройної боротьби, що потребує досягнення певного рівня політичної свідомості, військової підготовленості та рішучості діяти для досягнення поставленої мети – завоювати політичну владу.

5. Різко окреслений безкомпромісний політичний характер збройного протистояння.

6. Потужність збройних сил протиборчих сторін знаходиться в ярко вираженій прямій залежності від ступеня підтримки з боку народу.

7. Протиборчі сторони намагаються захопити в першу чергу важливі в політичному та стратегічному сенсі райони, контроль над якими зумовлює перебіг всієї збройної боротьби.

Маючи спільні риси, кожна з форм громадянської війни здійснюється не тільки за загальними, але й за своїми законами та правилами, зі застосуванням відповідних сил та засобів. Всі відмінності умовно можна поділити на дві групи: воєнно-технічні та соціально-політичні риси. З огляду на воєнно-технічні риси збройне повстання, партизанська боротьба та широкомасштабна громадянська війна потребують

специфічної підготовки, специфічної стратегічної та тактичної лінії в політичній та військовій сферах. Кожна з форм відрізняється своєю формою бойових дій, динамікою бойових дій, об'єктами збройної боротьби. До соціально-політичних відмінних рис слід віднести неоднаковий ступінь безпосередньої участі народних мас у збройній боротьбі, неоднаковий масштаб та інтенсивність політичної боротьби.

Зі урахуванням воєнно-технічних та соціально-політичних рис можна надати характеристику кожній окремій формі громадянської війни.

Специфіка громадянських війн останньої чверті ХХ ст. та сучасності, за думкою автора, надає можливість назвати першою формою громадянської війни партизанську війну або партизанську боротьбу.

Партизанська війна – збройна боротьба значної частини населення проти влади, яку дана частина населення вважає чужою, ворожою або окупаційною. Партизанська боротьба – «це один із видів боротьби народних мас за свободу та незалежність своєї Батьківщини або за соціальні перетворення, яка ведеться на території, зайнятої супротивником; в цій боротьбі збройне ядро... .. спирається на підтримку місцевого населення, в ній можуть приймати участь частини регулярних військ, що діють в тилу ворога» [8, с. 86]. Виходячи з аналізу двох визначень, під час громадянської війни дії партизан спрямовані на повалення існуючої влади та завоювання останньої.

Під час громадянської війни діє так зване повстанське партизанство, яке формується спонтанно, з ініціативи народу та діє не в інтересах регулярної, урядової армії, а проти неї, таким чином вступаючи в сутичку з існуючою державною машиною. В партизанських загонах починається створення структур майбутнього державного апарату, завдання якого здійснення системи управління на місцях.

Партизанська боротьба починається одразу як створені перші збройні загони, навіть у кількості декілька чоловік, а кінцевим результатом партизанського руху виступає створення повстанської армії регулярного типу, яка стає легальною силою нового державного апарату, нового правлячого режиму. До партизанських методів і форм звертаються в тих випадках, коли відкрита збройна боротьба не має реальних шансів на успіх. Головною збройною силою становляться партизанські загони та об'єднання, групи добровольців. Якщо боротьба партизан активно підтримується місцевим населенням, то операції партизан часто доповнюються іншими формами спротиву – страйки, агітація, пропаганда, саботаж.

Партизанські загони, як правило, озброєнні різноманітним спектром зброї – від реліктів попередніх епох до сучасних моделей, навіть у тих випадках, коли збройну опозицію підтримують зовнішні сили, що поставляють останній зброю аналогічну тій, що є в урядових військах. Партизанство формується спонтанно, з ініціативи народу та діє не в інтересах регулярної, урядової армії, а проти неї, таким чином вступаючи в сутичку з існуючою державною машиною. В партизанських загонах починається створення структур майбутнього державного апарату, завдання якого здійснення системи управління на місцях.

Партизанська боротьба починається одразу як створені перші збройні загони, навіть у кількості декілька чоловік, а кінцевим результатом партизанського руху виступає створення повстанської армії регулярного типу, яка стає легальною силою нового державного апарату, нового правлячого режиму.

До партизанських методів і форм звертаються в тих випадках, коли відкрита збройна боротьба не має реальних шансів на успіх. Головною збройною силою становляться партизанські загони та об'єднання, групи добровольців. Якщо боротьба партизан активно підтримується місцевим населенням, то операції партизан часто доповнюються іншими формами спротиву – страйки, агітація, пропаганда, саботаж.

Партизанські загони, як правило, озброєнні різноманітним спектром зброї – від реліктів попередніх епох до сучасних моделей, навіть у тих випадках, коли збройну опозицію підтримують зовнішні сили, що поставляють останній зброю аналогічну тій, що є в урядових військах. При застосуванні партизанської війни в умовах внутрішнього збройного конфлікту немає фронту як кордону протиборства, але має місце повсюдна боротьба, вогнища якої раптово виникають та загасають на великих просторах, одночасно втягуючи до військових дій усіх прямих учасників конфлікту. Відсутні постійні операційні напрями та сталі вектори докладання зусиль, але є множинні удари по всіх напрямках і завжди в бік супротивника та його об'єктів. Відсутній тил як зона певної безпеки за спиною власних військ, але є операційна зона за спиною супротивника, зона підвищеної загрози.

Другою формою громадянської війни виступає збройне повстання. Збройне повстання – це відкритий збройний виступ будь-яких соціальних груп або класів проти існуючої політичної влади, або насильницький спосіб завоювання політичної влади, метою якого є зміна історичного типу держави. Збройне повстання можливе там і тоді, де і коли існує гостре невдоволення населення державно-політичним режимом, своїм соціально-економічним станом, панівною ідеологією [8, с. 87].

Воно являє собою потужний удар передових загонів, які повинні забезпечити перелом сил з метою повалення влади. Збройне повстання відносно короткочасна форма боротьби. Починається останнє, як правило, в головних (самих крупних) політичних і адміністративних центрах. Збройне повстання складається зі черги скоординованих активних та рішучих дій передових збройних загонів класів і

верств, спрямованих на захоплення урядових закладів і важливих стратегічних об'єктів (телеграф, радіо, телебачення, аеродроми, залізничні вокзали).

Важливе значення мають організація та воєнно-технічна підготовка збройного повстання. Партія чи політична сила, що здійснює керівництво повстанням, повинна мати розгалужену систему своїх органів по всій країні, спиратися на односторонців, при цьому не бути сектантською, «змовницькою».

Найбільш чітко правила повстання були чітко сформульовані К. Марксом, а пізніше підкреслені В. Леніном:

- «1. Ніколи не гратися з повстанням, а, починаючи його, знати твердо, що треба йти до кінця.
2. Необхідно зібрати велику перевагу сил у вирішальному місці, у вирішальний момент, бо інакше ворог, який має кращу підготовку і організацію, знищить повстанців.
3. Раз повстання почато, треба діяти з якнайбільш рішучістю і неодмінно, безумовно переходити в наступ. Оборона є смерть збройного повстання.
4. Треба захопити знезацька ворога, вловити момент, поки його війська розкидані.
5. Треба добиватися щодня маленьких успіхів (можна сказати: щогодини, якщо справа йде про одно місто), підтримуючи, що б то не стало, моральну перевагу» [1, с. 126].

Під час збройного повстання метою є знищення старого державного апарату и створення нового та нової держави. На сучасному етапі, як правило, збройне повстання переростає в останню, третю форму громадянської війни – широкомасштабну громадянську війну.

Найбільш характерними рисами останньої є широкомасштабний характер бойових дій, наявність регулярних армій, органів політичного та воєнного керівництва у кожному протиборчій стороні [6, с. 142]. Широкомасштабна форма громадянської війни – настільки масова форма збройного протиборства, що призводить до якісної зміни всього суспільства, відбувається перебудова у всіх сферах суспільства. Угруповання, що ведуть війну, намагаються підчинити собі все суспільне життя, всі функції державних організмів меті розгрому супротивника засобами збройного насильства. Така форма громадянської війни являє собою воістину війну – такий вид збройної боротьби, до якої залучені великі маси населення, застосовуються різні види зброї та бойової техніки, бойові дії охоплюють всю територію країни або її більшу частину. Останнє суттєво відрізняє широкомасштабну форму від партизанської боротьби (війни) та збройного повстання.

Під час широкомасштабної громадянської війни відбувається поділ населення на протиборчі частини, що в свою чергу призводить до політико-територіального розколу країни. На кожній з вище окреслених територій формується свій державний апарат, інші елементи політичної організації та своя правова система. Кожне таке утворення має свою політичну платформу та програму подальшої розбудови держави, які орієнтовані на певні верстви та групи населення. Таким чином, в країні, де відбувається така форма громадянської війни, виникають «паралельні» державні організації.

Широкомасштабна форма громадянської війни ведеться арміями, які мають, як правило, сучасну зброю та бойову техніку. Армія в вищезгаданій формі формується за іншим принципом ніж під час повстанської боротьби чи збройного повстання. Як показує аналіз широкомасштабних громадянських війн ХХ ст., на першому етапі збройної боротьби нова армія створюється за принцип добровільності, з часом (після зміцнення позицій, формування державного апарату) повстала сторона оголошує обов'язкову військову повинність, застосовує примусове використання різних категорій воєнних спеціалістів, різноманітні воєнно-трудова повинності.

Особливу відмінність широкомасштабної форми від інших складає високий ступінь запеклості бойових дій та жорстокість протиборчих армій. Як правило, це проявляється у масових розстрілах як військовополонених, так і мирного населення, яке стало заручником військових дій. Так, наприклад, під час громадянської війни в Іспанії 1936–1939 рр. війська Ф. Франка розстріляли більше 300 тис. супротивників [8].

Громадянська війна не завжди набуває широкомасштабної форми. Останнє залежить від низки факторів: глибина соціальних протиріч в суспільстві; ступінь підтримки основної маси населення повсталі сторони; співвідношення сил протиборчих сторін; зовнішня підтримка тієї чи іншої воюючої сторони; загальна обстановка в регіоні, до якого належить воююча країна; втручання інших держав та міжнародних організацій у громадянську війну.

Партизанська боротьба (війна) може передувати збройному повстанню, яке виступає логічним і неминучим продовженням партизанського руху при конкретних умовах. Наприклад, такий сценарій розвитку форм громадянської війни спостерігався в Нікарагуа. Там партизанська боротьба велась з 1958 р., а у вересні 1978 р. відбулося збройне повстання, яке було програно повстанцями. І знову почалася партизанська війна, яка призвела до перемоги в липні 1979 р. [9, с. 15].

Партизанська війна (боротьба) та збройне повстання можуть передувати широкомасштабній формі громадянської війни, вони виступають у ролі детонатора. І навпаки, протилежний сценарій розвитку подій, коли широкомасштабна форма переходить в партизанську війну.

Таким чином, форми громадянської війни – партизанська боротьба (війна), збройне повстання, широкомасштабна громадянська війна – можуть переростати одна в одну, становиться частинами одна одної, крім того кожній формі збройної боротьби за владу в країні повинен відповідати свій термін, своє розуміння специфіки.

Бібліографічний список використаної літератури

1. Маркс К. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта / К. Маркс // К. Маркс и Ф. Энгельс Сочинения. — 2-е изд. — М.: Изд-во политической литературы, 1957. — Т. 8. — 726 с.
2. Ленин В. В хвосте у монархической буржуазии или во главе революционного крестьянства? / В. Ленин // Ленин В.И. Полное собрание сочинений. — 5-е изд. — М.: Государственное изд-во полит. литературы, 1960. — Т. 11. — С. 196–208.
3. Ленин В. Партизанская война / В. Ленин // Ленин В.И. Полное собрание сочинений. — 5-е изд. — М.: Изд-во политической литературы, 1972. — Т. 14. — С. 1–12.
4. Алиев У. Сущность и основные формы вооруженного насилия в современную эпоху / У.С. Алиев. — М.: ВПА, 1979. — 178 с.
5. Рыбкин Е.И. Война и политика в современную эпоху / Е.И. Рыбкин. — М.: Воениздат, 1973. — 143 с.
6. Серебрянников В.В. Основы марксистско-ленинского учения о войне и армии / В.В. Серебрянников. — М.: Воениздат, 1982. — 174 с.
7. Хмара Н. Гражданская война как форма политической борьбы: автореф. дис. ...канд. филос. наук: 09.00.02 / Н.И. Хмара. — М.: ВПА, 1971. — 26 с.
8. Демин Г. Гражданские войны современной эпохи (социально-политический анализ): дис. ... д-ра философ. наук: 09.00.02 / Г.И. Демин. — М., 1986. — 710 с.
9. Игнатъев О.К. Штурм Тискапы. Никарагуанская хроника / О.К. Игнатъев. — М.: Политиздат, 1979. — 78 с.

Надійшла до редакції 13.08.2013 р.

Vovk S.A. Forms of the civil war

Исследуются формы гражданской войны. Выясняются общие черты и различия форм гражданской войны, анализируется их соотношение между собой во время развертывания вооруженной борьбы между противоборствующими сторонами за политическую власть.

Ключевые слова: гражданская война, партизанская война (борьба), вооруженное восстание, широкомасштабная гражданская война.

Vovk S. Forms of the civil war

We study a form of the civil war. Investigated are similarities and differences between the forms of the civil war, their relationships with each other during the deployment of the armed struggle between the warring parties for political power are analyzed.

Keywords: civil war, guerrilla war (fight), armed revolt, large-scale civil war.